

УДК 811'373.611

Т. О. Мизин,
кандидат філологічних наук, доцент
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
tatmizin@ukr.net

СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГЕОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

У статті розглянуто структурні особливості географічної термінології англійської мови. Подано визначення географічного терміна. Приведено класифікацію термінів за їхніми структурними характеристиками. Виділено кореневі, афіксальні, складні слова та словосполучення. Визначено, що найпродуктивнішим типом словотвору є афіксація. Суфіксація є частотнішою, ніж префіксація.

Досліджено типи конверсійних зв'язків. Розглянуто структурні моделі складних слів, які є географічними термінами. Виділено складні слова з номінативним, вербальним і ад'єктивним головним елементом. Доведено, що найчастотнішими термінами-словосполученнями є двокомпонентні моделі.

Ключові слова: термін, тип словотвору, конверсія, афіксація, складне слово, словосполучення.

Питання термінології постійно привертають увагу лінгвістів. Словотвірні-структурні особливості термінів неодноразово були об'єктом дослідження в наукових розвідках учених. Так, О. О. Селіванова, О. В. Мальярчук розглядали проблеми, пов'язані з визначенням терміна; О. П. Демиденко, О. А. Горбатюк, Д. С. Касяненко вивчали його морфологічну структуру; А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько охарактеризували його семантичні та соціологічні аспекти; дослідження А. Я. Коваленко присвячені особливостям перекладу термінів.

Об'єктом нашого дослідження є термінологічна лексика підмови географії.

Предмет дослідження – структурні особливості географічної термінології англійської мови.

Мега дослідження полягає у виявленні структурних моделей, за якими утворюються географічні терміни, виявленні продуктивності цих моделей.

Дослідження структурних характеристик географічних термінів є **актуальним** з огляду на високу питому вагу термінологічної лексики в наукових текстах.

Завдання статті полягає у виявленні та систематизації продуктивних словотворчих моделей географічних термінів англійської мови.

Матеріалом дослідження слугували 9185 термінологічних одиниць, зафіксованих у сучасних словниках географічних термінів [1-3].

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці існують різні підходи до визначення терміна. Наприклад, О. О. Селіванова під терміном розуміє слово чи словосполучу, що позначає поняття спеціального спілкування в науці, виробництві, техніці, мистецтві, у конкретній галузі знань чи людської діяльності [4: 617]. В. І. Карабан визначає термін як мовний знак, що репрезентує поняття спеціальної, професійної галузі науки або техніки [5: 315].

У цьому дослідженні під географічним терміном ми будемо розуміти слово чи словосполучу, що репрезентує поняття географічної сфери, є відтворюваним, має дефініцію, зафіксовану в словнику географічних термінів. Підходи до класифікації термінів за будовою також різняться. Наприклад, А. Я. Коваленко поділяє всі терміни на прості, складні та терміни-словосполучення. Прості терміни – це терміни, що складаються з одного слова. Складні терміни складаються з двох чи більше слів, які пишуться разом або через дефіс. До термінів-словосполучень належать терміни, що складаються з декількох компонентів, кожен із яких характеризується певною будовою та конкретним способом словотвору [6: 259]. О. П. Демиденко та О. А. Горбатюк поділяють терміни на однослівні лексеми та словосполучення. Залежно від структури і від характеру відносин між ними розрізняють двокомпонентні та багатокомпонентні терміни, які визнані оптимальними актуальними домінантами в сучасній науці [7].

Ми вважаємо за доцільне поділяти терміни на кореневі (однослівні) лексеми, афіксальні, складні слова та словосполучення.

Географічні кореневі терміни складають 36 % від проаналізованого нами матеріалу. Наприклад, *ait* (айт, острівець серед річки), *apron* (алювіальне віяло), *clast* (класт, галька), *clengh* (клаф, ущелина), *den* (глибока лощина), *hope* (ущелина), *key* (мілина).

Вважаємо за необхідне серед корневих термінів виділити такі, що утворені за допомогою конверсії.

Під конверсією ми розуміємо безафіксальний тип переходу слова з однієї частини мови в іншу.

О. Есперсен і Е. Бенвеніст виділяють конверсію серед продуктивних типів словотвору в англійській мові [8; 9]. Результати нашого дослідження також показують, що конверсія є досить активним способом словотвору географічних термінів. Вона складає 4 %.

Наукові розвідки свідчать, що в конверсії існують різноманітні приклади деривацій. Так, дослідниця Г. Б. Давидова показала конверсійні зв'язки між двома, трьома та більшою кількістю слів в англійській мові. Вона виділила п'ять типів зв'язків ($V - N$, $V - VI$, $V - VI - Adj. - N$, $Adj. - Adv. - N - V - VI$, $Adv - N - Adv. - Prep. - V - VI$) [10: 154-158].

Результати нашого аналізу показують, що при творенні термінологічної лексики конверсійні зв'язки набагато бідніші. Нами зафіксовано два типи конверсійних зв'язків. Більш частотним є *V – N* (94 %): *lead* (вести – штучний водотік, канал у льодовому полі), *march* (марширувати – прикордонна смуга), *slash* (різати – ділянка вологої або болотистої місцевості в США), *slide* (ковзати – зсув), *open* (відчиняти – отвір, велика печера, природна тріщина). Другим типом конверсійного зв'язку є *Adj. – N* (6 %): *flat* (плоский, рівний – рівнина). Оскільки утворення іменника від прикметника є набагато складнішим процесом, ніж конвертування прикметника від іменника, цей тип зв'язку не такий частотний, як перший. Можливо, це пов'язано з суттєвими змінами семантичної структури прикметника, адже значення якості нелегко перетворити на значення предмета. Конверсія іноді супроводжується метафоричним переносом значення.

Н. О. Михальчук вказує, що конверсія є переважачим типом дієслівного словотвору [11: 188].

Наш матеріал є свідченням того, що термінологічна лексика є переважно результатом конвертування дієслова в іменник. Вважаємо, що це стосується не лише географічної термінології, а й терміносистем інших наук. Це не дивно, адже основна функція терміна – називна.

О. Есперсен, Г. Марчанд стверджують, що основними джерелами поповнення словникового складу сучасної англійської мови є різноманітні види морфологічного, синтаксичного та синтактико-морфологічного способів словотвору [8; 12].

Географічна термінологія не є винятком. Переважна кількість географічних термінів утворюється за допомогою різних способів словотвору. Так, наше дослідження показує, що найбільш продуктивним типом є афіксація (51 %). Варто зазначити, що суфіксація (34 %) є більш частотною, ніж префіксація (29 %).

Суфіксальну модель використовують у творенні різних частин мови, проте найчастіше у творенні термінологічних одиниць, представлених іменниками та прикметниками: *desertification* (опустелювання), *ferruginous* (ферругінозний), *flowage* (потік, що вийшов з берегів), *growler* (уламок айсберга), *islet* (острівець), *siliceous* (кременистий).

Дослідження показує, що найчастотнішими суфіксами є: *-tion* (67 %), *-ous* (24 %), *-age* (4 %). 5 % припадає на інші суфікси. Префіксальна модель творення географічних термінів також є досить продуктивною. Вона представлена багатофункціональними префіксами, які використовуються для творення термінів-іменників та термінів-прикметників: *discharge* (витрата води), *foredeep* (передовий прогин), *foreshore* (передній берег), *incrop* (приховані відкладання порід), *inface* (передній схил куести), *interflow* (потік всередину), *multicell* (багатокамерний), *subsoil* (субгрунт).

Частина продуктивних префіксів (*anti-*, *inter-*, *sub-*, *super-*) належить до інтернаціональних і застосовується в творенні термінів інтернаціоналізмів: *anticline* (антиклиналь), *antidune* (антидюна), *interfluve* (інтерфлюв, земля між двома сусідніми річками), *microclimate* (мікроклімат), *microflora* (мікрофлора), *monoculture* (монокультура), *monocline* (моноклиналь), *multiculture* (мультикультура), *neotectonics* (неотектоніка), *supergene* (супергенний), *subduction* (субдукція).

Найчастотнішими є префікси: *inter-* (29 %), *multi-* (18 %), *micro-* (13 %), *mono-* (9 %). Частка інших префіксів складає 31 %.

Найбільш продуктивним типом афіксації при творенні географічних термінів є префіксація + суфіксація (37 %): *afforestation* (заліснення), *deregulation* (дерегулювання), *desalination* (опріснення), *dissection* (розсічення долини річковою ерозією), *inclosure* (відгороджування земель), *monoglacial* (монольодовиковий), *multinational* (багатонаціональний), *supraglacial* (надльодовиковий), *transshipment* (перевантаження). При цьому зауважимо, що найчастотнішим є поєднання префікса *de-* із суфіксом *-tion*, префіксів *mono-*, *multi-*, *supra-* із суфіксом *-al*.

Ще одним із найпродуктивніших способів поповнення географічного словника є словоскладання (44 %).

Результатом словоскладання є складні слова або композити. Слідом за О. Селівановою складними словами (композитами) ми вважаємо номінативні одиниці, які є цілісно оформленими графічно і лексико-граматично, мають дві чи більше ономазіологічні ознаки (у словотворі – твірні основи чи корені) [4: 228].

Дослідниця пропонує такі критерії композитності: денотативний, семантичний, синтаксичної цілісності, лексико-граматичної єдності [4: 228-229]. На нашу думку, лише комплекс ознак може відмежувати композити від інших типів термінологічних одиниць.

Д. Е. Дмитрошкін вказує, що єдиним можливим способом показати способи основокладання є класифікація складних слів за природою їхніх головних елементів [13: 67]. Виділяються складні слова з номінативним, вербальним і ад'єктивним головним елементом. Оскільки в англійській мові слово може належати до більш ніж одної категорії, такі класифікації є досить проблематичними. Наприклад, лексема *fair* (*fairway* – головний судноплавний шлях, фарватер) може бути як прикметником, так і іменником. У таких випадках ми застосовуємо два критерії: правила граматичної й лексичної сполучуваності в англійській мові та критерій частотності. Про належність лексеми до певного лексико-граматичного класу свідчить кількість значень. Слово, яке має більше значень, вважається головним.

Ми виділили шість структурних моделей складних географічних термінів:

- 1) *N + N* (49 %): *ebb-tide* (відплив), *landmark* (земельна позначка), *sandstone* (піщаник);
- 2) *Adj. + N* (27 %): *highland* (височина), *high-water* (приплив);
- 3) *Adv + N* (16 %): *outfield* (зовнішнє поле), *outport* (аванпорт);
- 4) *V + Adv* (4 %): *layout* (план вулиць міста);

5) $V + V$ (3 %): *freeze-thaw* (вивітрювання гірських порід, що відбувається чергуванням заморожування і відтанення);

6) $V + Adv + N$ (1 %): *filter-down-process* (процес відфільтрування).

Найактивнішою і найпродуктивнішою моделлю утворення композитів-географічних термінів є структурна модель $N + N$, за якою утворюється абсолютна більшість таких термінів. Другою за частотою є структурна модель $Adj. + N$. У результаті такого складання лексема стає іменником, адже композити переважно набувають морфологічних ознак другого компонента. Як бачимо, переважна більшість складних слів представлена безафіксальними двоосновними субстантивними лексичними одиницями. Іменники, утворені двома іменними основами становлять найчисельнішу групу. Трьохкомпонентні елементи є небагато чисельними. Переважна більшість цих лексичних одиниць є структурно мотивованими. Наше дослідження є підтвердженням думки Л. Ф. Омельченко та В. О. Самохіної про те, що в англійській мові словоскладання співвідноситься з тенденціями до номіналізації, цільнооформленості найменування, а також з універсальною тенденцією до економії мовного матеріалу [14: 82-83].

Крім названих вище структурних моделей, нами зафіксовані складні слова – афіксальні деривати (53 %): *agribusiness* (агробізнес), *agro-silvo-pastoral* (агрорісопасовицький), *geomagnetism* (магнітне поле планети).

Терміни-словосполучення займають помітне місце в словниковому складі англійської мови: *dust devil* (пиловий вихор), *ecological balance* (екологічний баланс), *ecological climatology* (екологічна кліматологія), *economic enclave* (економічний анклав), *economic integration* (економічна інтеграція), *ice fog* (льодовий туман), *ice shelf* (льодовий шельф), *rafted ice* (нашарований лід), *raised beach* (піднятий пляж), *roaring forties* (ревучі сорокові – вітри сорокових градусів широт у південній півкулі), *rotten ice* (гнилий лід), *saturated air* (насичене повітря). При цьому варто зауважити, що багато з них включають афікси в першому елементі. Наш матеріал показує, що найбільш частотними першими елементами є: *ice* (45), *economic* (23), *ecological* (13). Найчастотніші суфікси: *-ic*, *-al*, *-ed*, *-ing*.

Терміни-словосполучення з трьома елементами складають 3 %: *half-year land* (піврічна земля), *ice-pushed ridges* (гребні, зіштовхнуті льодом), *industrial complex analysis* (аналіз промислового комплексу), *land locked state* (держава, що не має доступу до моря), *nearest neighbour analysis* (аналіз за найближчим сусідом), *second-generation immigrant* (імігрант другого покоління).

Терміни з чотирма елементами представлені 1 % слів: *saturated zone overland flow* (зона насиченого поверхневого потоку).

Висновки. Підсумовуючи все вищесказане, ми можемо зробити висновок, що найбільш продуктивним типом словотвору географічних термінів англійської мови є афіксація (51 %), найменш продуктивним – конверсія (4 %).

Оскільки в одній статті неможливо охопити весь комплекс питань, пов'язаних із дослідженням терміносистеми вважаємо **перспективним** контрастивне дослідження географічної термінології в англійській та українській мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Англо-український географічний глосарій / [авт.-уклад. І. І. Дахно]. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 390 с.
2. Русско-английско-испано-французско-китайский словарь географических терминов / [авт. Ю. Н. Марчук, С. А. Яковлев]. – М. : Восток-Запад, 2005. – 367 с.
3. Geography. MacMillan Vocabulary Practice Series / [author Kelly Keith]. – Oxford : MacMillan Publishers Limited, 2009. – 231 p.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля- К., 2006. – 716 с.
5. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 576 с.
6. Коваленко А. Я. Науково-технічний переклад / А. Я. Коваленко. – Тернопіль : Вид-во Карп'юка, 2004. – 284 с.
7. Демиденко О. П. Терміносистема фахової мови сталого розвитку та її особливості / О. П. Демиденко, О. А. Горбатюк // Наукові записки національного університету "Острозька академія". – 2014. – Випуск 49. – С. 37–39. – (Серія "Філологічна").
8. Jespersen O. Essentials of English Grammar / O. Jespersen. – London : G. Allen & Unwin, 1964. – 387 p.
9. Benvenist E. English Lexicology / E. Benvenist. – М. : Prosveshchenie, 1975. – 242 p.
10. Давыдова Г. Б. Функциональный анализ конструкций с широкозначными словами в современном английском языке / Г. Б. Давыдова // Вопросы системной организации речи. – М., 1987. – С. 154–158.
11. Михальчук Н. О. Конверсія як вид морфолого-синтаксичного типу творення нових слів у сучасній англійській мові / Н. О. Михальчук // Наукові записки національного університету "Острозька академія". – 2014. – Випуск 44. – С. 187–190. – (Серія "Філологічна").
12. Marchand H. Word-building in the English Language / H. Marchand. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1980. – 293 p.
13. Дмитрошкін Д. Е. Оказіональні композити в сучасному американському спортивному дискурсі / Д. Е. Дмитрошкін // Вісник Київського міжнародного університету. – К. : Правові джерела. – 2009. – Випуск 6. – С. 63–78. – (Серія "Іноземна філологія").
14. Омельченко Л. Ф. Актуальные проблемы английской композитологии / Л. Ф. Омельченко, В. О. Самохіна // Вісник СумДУ. – Суми : Видавництво СумДУ. – 2006. – Том 1. – №11 (95). – С. 82–86. – (Серія "Філологічні науки").

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Anglo-ukrayinskyi hlosariy [English-Ukrainian Glossary] / [avt.-uklad. I. I. Dakhno]. – K. : Tsentr uchbovoyi literatury, 2007. – 390 s.
2. Russko-angliysko-ispansko-frantsuzsko-kitayskiy slovar geograficheskikh terminov [Russian-English-Spanish-French-Chinese Dictionary of Geographical Terms] / [avt. Yu. N. Marchuk, S. A. Yakovlev]. – M. : Vostok-Zapad, 2005. – 367 s.
3. Geography. MacMillan Vocabulary Practice Series / [author Kelly, Keith]. – Oxford : MacMillan Publishers Limited, 2009. – 231 p.
4. Selivanova O. Suchasna linhvistyka : terminolohichna entsyklopediia [Modern Linguistics : Terminological Encyclopedia] / O. Selivanova. – Poltava : Dovkillia- K., 2006. – 716 s.
5. Karaban V. I. Pereklad anhliyskoyi naukovoyi i tekhnichnoyi literatury [Translation of English Scientific and Technical Literature] / V. I. Karaban. – Vinnytsia : Nova Knyha, 2004. – 576 s.
6. Kovalenko A. Ya. Naukovo-tekhnichnyy pereklad [Scientific and Technical Translation] / A. Ya. Kovalenko. – Ternopil : Vyd-vo Karpiuka, 2004. – 284 s.
7. Demydenko O. P. Terminosystema fakhovoyi movy staloho rozvytku ta yiyi osoblyvosti [Specialized Language of Sustainable Development Terminological System and its Peculiarities] / O. P. Demydenko, O. A. Horbatiuk // Naukovi zapysky natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia" [National University "Ostroh Academy" Notes]. – 2014. – Vypusk 49. – S. 37–39. – (Serii "Filolohichna").
8. Jespersen O. Essentials of English Grammar / O. Jespersen. – London : G. Allen & Unwin, 1964. – 387 p.
9. Benvenist E. English Lexicology / E. Benvenist. – M. : Prosveshchenie, 1975. – 242 p.
10. Davydova G. B. Funktsionalnyy analiz konstruksii s shirokoznachnymi slovamy v sovremennom angliyskom yazyke [Functional Analysis of the Construction with General Meanings Words in the Modern English] / G. B. Davydova // Voprosy sistemnoy organizatsii rechi [Problems of the Systemic Organization of Speech]. – M., 1987. – S. 154–158.
11. Mykhalchuk N. O. Konversiiia yak vyd morfoloho-syntaktychnoho tvorennia novykh sliv u suchasniy anhliyskiy movi [Conversion as a Type of Morphological and Syntactic Word-Building in the Modern English] // Naukovi zapysky natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia" [National University "Ostroh Academy" Notes]. – 2014. – Vypusk 44. – S. 187–190. – (Serii "Filolohichna").
12. Marchand H. Word-building in the English Language / H. Marchand. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1980. – 293 p.
13. Dmytroshkin D. E. Okasionalni komposyty v suchasnomu amerykanskomu sportyvnomu dyskursi [Occasional Compound Words in the Modern American Sport Discourse] / D. E. Dmytroshkin // Visnyk Kyivskoho mizhnarodnoho universytetu [Kyiv International University Journal]. – K. : Pravovi dzherela. – 2009. – Vypusk 6. – S. 63–78. – (Serii "Inozemna filolohiia").
14. Omelchenko L. F. Aktualnye problemy angliyskoy kompozitologii [Topical Problems of English Composite Words Theory] / L. F. Omelchenko, V. O. Samokhina // Visnyk SumDU [Sumy State University Journal]. – Sumy : Vyd-vo SumDU. – 2006. – Tom 1. – №11 (95). – S. 82–86. – (Serii "Filolohichni nauky").

Матеріал надійшов до редакції 03.04. 2015 р.

Мизин Т. А. Структурные характеристики географических терминов (на материале английского языка).

В статье рассматриваются структурные особенности географической терминологии английского языка. Дается определение географического термина. Приводится классификация терминов по их структурным характеристикам. Выделяются корневые, аффиксальные, сложные слова и словосочетания. Определено, что самым продуктивным типом словообразования является аффиксация, наименее продуктивна – конверсия. Рассматриваются структурные модели сложных слов, являющихся географическими терминами.

Ключевые слова: *термин, тип словообразования, конверсия, аффиксация, сложное слово, словосочетание*

Myzyn T. O. Structural Characteristics of Geographical Terms (on the English Language Material).

The article dwells on the structural peculiarities of the English language geographical terminology. The definition of the term is provided. The classification of terms according to their structural characteristics is put forward. Root, affixed, compound words and word combinations are singled out. It is proved that the most productive type of word building is affixation. Suffixation is more frequently used than prefixation. Types of conversion links are defined. Structural models of compound geographical terms are analyzed. Compound words with nominative, verbal and adjectival elements are researched. It is proved that models with two components are the most frequent.

Key words: *term, word building type, conversion, affixation, compound word, word combination.*